

Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)

Lectio praecursoria 29.4.2016

Miia Kuha

FM Miia Kujan Suomen historian väitöskirja Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710) tarkastettiin 29.4.2016 Jyväskylän yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi dosentti Raisa Maria Toivo Tampereen yliopistosta ja kustoksena professori Kustaa H. J. Vilkuna Jyväskylän yliopistosta.

Syvälle kulttuuriin juurtuneet rakenteet muuttuvat hyvin hitaasti. Samat vuotuiset pyhäpäivät, joita vietettiin jo satoja vuosia aiemmin, rytmittävät edelleen meidän kaikkien arkista elämää – otamme sitten osaa niiden viettoon tai emme. Pyhäpäivien vietto on paitsi arkinen ja jollain tavalla huomaamatonkin osa elämää, myös elämänalue, johon vaikutetaan poliittisilla päätöksillä. Se heijastaa myös yhteiskunnan arvoja ja asenteita. Viime aikoina kaupat ovat avanneet ovensa pyhäpäiviksi, ja jälleen kerran on käyty keskustelua esimerkiksi helatorstain asemasta. Pyhäpäivien merkityksestä kertoo se, että tällaisten muutosten tekeminen on yleensä pitkä ja vastustustakin herättävä prosessi.

Kirkolliset pyhäpäivät ovat myös säilyttäneet keskeisen asemansa. Suomessa nykyään sunnuntaipäivien lisäksi vietettävistä kolmestatoista vuotuisesta juhlapyhästä yksitoista on perustaltaan kristillisiä ja kaksi, itsenäisyyspäivä ja vappu, yhteiskunnallisia. Suurin osa juhlapäivistä liittyy siis edelleen kirkkoon. Arkipyhien, kuten helatorstain, säilyttämistä omilla paikoillaan perustellaan kuitenkin usein muilla kuin kristillisillä periaatteilla, etenkin hyvinvointiin ja terveyteen liittyvillä tekijöillä sekä kulttuuriperinteillä (Loppiaista ja helatorstaita koskeva selvitys [Tykas 4.2.] 13.8.2014). Monet kirkkovuoden pyhäpäiviin kiinnittyvät perinteet eivät liitykään millään tavalla kirkkoon. Vaikka moni ei nyky-yhteiskunnassa ota osaa pyhäpäiviin liittyviin uskonnollisiin perinteisiin, itse pyhäpäivistä ei kuitenkaan yleensä haluta luopua. Pyhäpäivillä on monenlaisia merkityksiä, joista jotkut ovat melko laajasti jaettuina, monet puolestaan vain yhden suvun, perheen tai yksilön omia perinteitä. Pyhäpäiviin liitetään erityisesti perheen yhteinen aika, lepo työstä ja tiettyjen perinteiden noudattaminen.

Pyhäpäiviin on vaikutettu poliittisilla päätöksillä aiemminkin, ja nykyinen kalenteri on satoja vuosia kestäneen prosessin tulos. Suunta on kulkenut keskiajan suuresta pyhäpäivien määrästä kohti yhä pienempää pyhäpäivien määrää. Toisaalta sunnuntain merkitys korostui 1500-luvun reformaatiosta lähtien. Reformaatio olikin tässä kehityksessä tärkeä virstanpylväs. Reformaation jälkeen kirkon johtohenkilöt ja muut oppineet kiinnittivät pyhäpäivien viettoon erityistä huomiota. Pyhäpäivien vaikutus talouselämään huomattiin jo varhaismodernilla aikakaudella, ja sen lisäksi pyhäpäivien vähentämistä perusteltiin uskonnollisilla ja moraalisisilla perusteilla. Aikakauden papisto ja oppineet näkivät alempien yhteiskuntaryhmien pyhäpäivien viettotavoissa taikauskon harjoittamista, juopottelua ja joutilaisuutta, joka haluttiin juuria pois. (Malmstedt 1994; Burke 1994, 207–208.) Niin maallinen kuin kirkollinen esivalta levittivät ajatusta, jonka mukaan Jumala rankaisisi koko yhteisöä vain yhden yksilön tekemästä synnistä (Juva 1955, 62–63; Malmstedt 1994, 193–204; Eilola 2003, 17–19, 197; Scribner 1997, 79–82). Tämä ajatus antoi oikeutuksen puuttua ihmisten yksityiseen elämään – myös siihen, millä tavalla he viettivät pyhäpäiviään.

Nykyihmisillä on hyvin pitkälti vapaus päättää, miten itse kukin haluaa pyhäpäivänsä viettää. Näin ei ollut tutkimassani varhaismodernin ajan yhteiskunnassa, vaan etenkin 1600-luvun aikana pyhäpäiviä koskenutta sapattirikoslainsäädäntöä kiristettiin. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että jokaisen talon väestä ainakin osan oli pakko käydä kirkossa joka sunnuntai sekä kirkkovuoden muina pyhäpäivinä. Pyhäpäivinä tuli myös pidättäytyä työnteosta. Ainoastaan välttämätöntä työtä oli luvallista tehdä: tällaiseksi katsottiin esimerkiksi lasten hoitaminen sekä ruuanlaitto. Sekä jumalanpalveluksen laiminlyönti että työnteko pyhäpäivänä olivat rikoksia, joista seurasi ankara rangaistus. Rangaistus oli suuri sakko, jonka vähävaraiset joutuivat kärsimään ruumiiseen kohdistuneena rangaistuksena, kuten kujanjuoksuna tai raipaniskuina, tai ankarana vankeutena vedellä ja leivällä. Rangaistukseen liitettiin myös kirkollinen häpeärangaistus, tavallisesti jalkapuussa tai häpeäpenkissä istuminen yhtenä tai useampana sunnuntaina kirkonmenojen aikana. (Then Svenska Kyrkeordningen 1971 [1571]; Kirko-Laki ja Ordningi 1986 [1686]; Schmedeman 1706, 441–463.)

Kuvaa etenkin 1600-luvun yhteiskunnasta on pitkään hallinnut käsitys siitä, että ankarien määräysten mukainen elämänmeno toteutui myös käytännössä (esim. Pleijel 1970). Nykyään uudet lähestymistavat ja lähteiden uudenlainen käyttö ovat alkaneet vähitellen muuttaa tätä kuvaa (esim. Malmstedt 2002; Weikert 2004). Olen tutkinut väitöskirjassani Savon maakunnan rahvaan eli talonpoikien ja säätyihin kuulumattomien maaseudun asukkaiden uskonnollista elämää ja havainnut, että myös menneisyyden ihmisillä oli liikkumavaraa sen suhteen, miten he viettivät pyhänsä ja millä tavalla he elivät uskontoa erilaisten käytäntöjen kautta. Luterilainen kirkkovuosi ja esivallan määräykset määrittivät rahvaan pyhäpäivien viettoa, mutta siihen vaikuttivat myös paikallisyhteisöjen normit ja perinteet.

Rahvaan arkista elämää varhaismodernilla ajalla rytmittänyt pyhäpäivien vuodenkierto ei ollutkaan täysin identtinen kirkon ja valtion virallisen kalenterin kanssa. Kirkossa käyminen oli kylläkin tärkeää rahvaalle etenkin kirkkovuoden suurimpina pyhäpäivinä. Esimerkiksi Savon maakunnassa vietettiin kuitenkin luterilaisen kirkkovuoden pyhien lisäksi paikallisyhteisön perinteisiä pyhäpäiviä.

Monet näistä vanhakantaisista pyhäpäivistä liittyivät yhteisön jatkuvuuden varmistamiseen tiettyjen elinkeinojen suojaamisen kautta. Esimerkiksi kevätkylvön aikaan vietettiin Ukon vakkoja, minkä tarkoituksena oli varmistaa riittävän sateen saaminen ja viljan kasvu. Yrjön päivänä huhtikuun lopulla päästettiin karja metsälaitumille, missä yhteydessä karja suojattiin rituaalisesti metsän pedoilta ja muilta vaarallisilta voimilta. Kaisan päivänä marraskuussa hankittiin menestystä etenkin naisten tekemille käsitöille, Olavin päivänä heinäkuussa puolestaan miesten maailmaan kuuluneelle raudan käsittelylle. Eniten mainintoja aikakauden lähteissä on loka-marraskuun vaihteen kekristä, joka sijaitsi maanviljelysvuoden vanhassa taitekohdassa ja oli siten merkityksellisin: runsain pidoin kiitettiin menneen vuoden sadosta ja hankittiin menestystä seuraavan vuoden toimiin.

Luterilainen uskonnonharjoitus ja vanhemmat uskonnolliset perinteet kietoutuivat erottamattomasti yhteen rahvaan pyhäpäivien vieton käytännöissä. Rahvaalle oli tärkeää käydä kirkossa erityisesti vuoden suurina juhlapyhinä, mikä heijastaa vanhoja käsityksiä pyhien aikojen ja paikkojen merkityksestä. Kirkkovuoden suurimpina juhlapäivinä moni matkusti viemään uhrilahjoja uhrikirkkona tunnetun Kuopion kirkon alttarille. Uhrilahjoina saatettiin viedä esimerkiksi oravannahkoja ja jopa kokonaisia oravanraatoja. Kodeissa järjestettyihin uhriluonteisiin juhliin, jotka liittyivät vanhempien pyhäpäivien viettoon, kerääntyi kotitalouden omaa väkeä sekä usein heidän lisäksi taloon kutsuttuja vieraita. Pidoissa juotiin runsaasti olutta ja syötiin yhteinen ateria, josta saatettiin ottaa ensin uhrattava osa erilleen. Esimerkiksi Olavin päivään ja kekriin liittyi lammasuhriateria, joka valmistettiin ja syötiin tiettyjä muotoja noudattaen. Myös tällaiset kirkon ulkopuolella vietetyt juhlat saivat kristillisten vaikutteiden myötä uusia muotoja. Uhripidoissa saatettiin laulaa kirkossa opittuja virsiä ja lukea rukouksia esimerkiksi karjan menestystä pyytäen. Pyhäpäivien rituaalien kautta luotiin yhteys pyhään ja varmistettiin yhteisön elämän jatkuvuus.

Tämän tutkimuksen aineisto on syntynyt pitkälti niistä konflikteista, joita syntyi, kun esivallan ja rahvaan käsitykset oikeanlaisesta pyhäpäivien vietosta ja uskonnonharjoituksesta eivät kohdanneet. Tämä johtui siitä, että paikallisyhteisöjen normit erosivat esivallan pakolla läpiajamista virallisista normeista (Vilkuna K H J 2010). Tavalliset seurakuntalaiset eivät pitäneet tärkeänä esimerkiksi kirkkossakäyntiä joka sunnuntai, mikä olisi ollut myös käytännössä hyvin vaikeaa toteuttaa, kun kirkkomatkat olivat syrjäseuduilla pitkiä ja vaivalloisia, eikä maatalouden välttämättömiä töitä aina voinut jättää. Sen sijaan heille oli tärkeää käydä kirkossa ja ehtoollisella etenkin suurina pyhäpäivinä ja suorittaa myös kotitalouden piirissä tietyt uhrin vuodentulon ja yhteisön jatkuvuuden takaamiseksi. Uhraaminen ja lakkautettujen pyhäpäivien vietto olivat kriminalisoituja tekoja, joista saatettiin langettaa oikeudessa tuomio taikauskon harjoittamisesta. Silti perinteisten juhlapäivien vietto ja monet uhraamistavat ja taikauskoksi tuomitut rituaalit säilyivät ainakin 1700-luvulle, jotkut aina 1900-luvulle saakka. Rahvas piti kiinni omista tavoistaan ja perinteistään, jotka tarpeen mukaan pidettiin salassa esivallalta. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kirkosta tuli vähitellen rahvaankin uskonnollisen elämän keskus. Tästä kertoo erityisesti se, että vuoden suurimpina pyhäpäivinä oli tärkeää matkustaa kirkolle, vaikka se olisi sijainnut pitkän ja vaikeakulkuisen matkan päässä.

Kuten nykyihmisille, myös varhaismodernin ajan ihmisille pyhäpäivillä oli erilaisia merkityksiä. Ensiarvoisen tärkeää oli turvata rituaalien suorittamisen ja tiettyjen normien noudattamisen kautta hyvä suhde pyhään. Rahvaan maailmassa oli Jumalan lisäksi myös monia muita pyhiä tai tuonpuoleista edustavia henkiolentoja, jotka oli otettava tietyissä elämänkaaren ja vuodenvaihtamisen keskeisissä tilanteissa huomioon. Korkeampiin voimiin vedottiin, jotta ne pitäisivät yllä järjestystä maailmassa ja saattaisivat järkkyneen tasapainon ennalleen. (Scribner 1987, 1–2; Stark 2002, 20–22; Eilola 2003, 73–75; Vilkuna A 1956, 118–128; Östling 2002, 61–64.) Pyhiä ja siten erityisen merkityksellisiä ajanjaksoja olivat sellaiset pyhäpäivät, joihin liittyi monia erilaisia ja päällekkäisiä symbolisia merkityksiä: vanhimmat niistä, kuten juhannuksen ja joulun ajankohta, liittyvät taivaankappaleiden liikkeisiin ja niiden rajakohtiin liitettyihin ikivanhoihin merkityksiin. Näiden merkitysten päälle on vuosisatojen kuluessa kietoutunut vuodenaikojen vaihtumiseen, maatalouden työvuoteen sekä niin katoliseen kuin luterilaiseen kirkkokuuteen, pyhimystarinoihin ja Raamattuun juurensa ulottavia merkityksiä. Kuten nykyihminen, ei myöskään 1600-luvulla elänyt savolaisen maaseudun asukas varmasti ollut kaikista näistä merkityksistä tietoinen, mutta ne olivat juurtuneet syväälle osaksi hänen kulttuurista pääomaansa, kuten ne nykyään ovat osa meidän kulttuuriperintöämme.

Pyhäpäivien vieton oli kuitenkin myös tärkeä sosiaalinen merkitys, ja uskonnollinen ja sosiaalinen ulottuvuus kietoutuivat varhaismodernissa yhteiskunnassa erottamattomasti yhteen. Pyhäpäivien vietto oli luonteeltaan yhteisöllistä ja yhteisöä vahvistavaa niin kirkolla kuin kodeissakin. Mikä kulloinkin ymmärrettiin yhteiseksi saattoi määrittää tilanteen mukaan. Ehtoollispöytänsä kokoontui koko seurakunta- eli pitäjäjyhteisö, kun taas kirkon ulkopuolisia riittijuhlia vietettiin ehkä muutamasta talosta koostuneen kaskiyhtiön tai ainoastaan kotitalouden oman väen voimin. Pyhäpäivien rituaalit kokosivat yhteisön yhteen ja vahvistivat yhteenkuuluvuutta. Koska korkeampien voimien ajateltiin suoraan reagoivan siihen, mitä ihminen teki, myös yksilön tekemiset pyhäpäivinä olivat koko yhteisön asia. Onkin kiinnostavaa että tutkimusalueellani Savossa ihmiset eivät antaneet toisiaan ilmi kielletystä pyhäpäivien vietosta. Se osoittaa, että kyseessä olivat yhteisesti vaalitut perinteet, jotka oli niiden jatkuvuuden turvaamiseksi pidettävä esivallalta piilossa.

Olen tarkastellut tutkimuksessani Savon maakuntaa, mutta tulokset voidaan osaltaan yleistää koskemaan myös muita sisämaan harvaan asuttuja alueita, raja-alueita ja Ruotsin valtakunnan periferioita. Valtiovallan ja kirkon harjoittaman kontrollin mahdollisuudet olivat rajalliset lähes kaikkialla, kun siirryttiin syvemmälle sisämaahan. Kuljettaessa kauemmas valtakunnan keskusalueilta, Tukholman ja Turun seuduilta, kirkot kävivät harvinaisemmiksi, välimatkat pitenevät ja asutus harveni. Moni sisämaan asukas asui kaukana lähimmästä kirkosta ja osallistui jumalanpalvelukseen vain vuoden suurimpina pyhäpäivinä. Näillä alueilla uskonnolliset perinteet saattoivat säilyä pitempään ja muotoutua vapaammin kuin keskusalueilla.

Rahvaan pyhäpäiviin liittyneet käytännöt ja rituaalit keskittyivät tutkimuskaudella yhä suuremmissa määrin kirkolle. 1700-luvun vaihdetta kohti kirkossakäynti yleistyi ja yhä useampi tunsikin kristinopin pääkappaleita tai osasi lukea itse katekismusta. Aikakauden maallikoiden uskonnollisessa elämässä tapahtunut muutos ei kuitenkaan

ollut suoraviivainen kehityskulku vanhoista paikallisyhteisön perinteistä kohti luterilaista yhtenäiskulttuuria. Sen sijaan reformaation jälkeen tiukentunut kurinpito ja uudet uskonnolliset vaikutteet synnyttivät uudenlaisia kulttuurisia merkityksiä ja käyttäytymistapoja, jotka kuitenkin usein poikkesivat esivallan ihanteista ja tavoitteista. Säilyttääkseen vaikutusvaltansa ihmisten elämässä kirkko joutui hyväksymään käytäntöjä, jotka eivät kuuluneet sen periaatteisiin. Kirkko ei myöskään syrjäyttänyt tarvetta uhraamiselle ja muille rituaaleille kotitalouden piirissä, metsissä ja kaskimailla.

Jos asiaa ei pysähdy miettimään, pyhäpäivät saattavat tuntua pinnalliselta ja merkityksettömältäkin tutkimuskohteelta. Tarkempi tarkastelu niin nyky-yhteiskunnan kuin menneisyyden osalta kuitenkin osoittaa, että pyhäpäivät ja niiden vietto kietoutuu hyvin moneen elämänalueeseen ja paljastaa monia kiinnostavia seikkoja tietyn aikakauden arvoista ja ajattelutavoista. Pyhäpäivien vietto on tutkimuskohde, johon kietoutuu niin poliittisia, taloudellisia, uskonnollisia kuin kulttuurisiakin käytäntöjä, arvoja ja merkityksiä. Se, mitä ihmiset tekivät pyhäpäivinä, liittyy pohjimmiltaan kaikista syvimpiin käsityksiin siitä, miten ihmiset ovat mieltäneet itsensä ja yhteisönsä sekä suhteensa ympäristöön ja koko maailmankaikkeuteen. Näiden käsitysten ja merkityksenantojen tutkimisella on paikkansa historian tutkimuksen kentällä.

FT Miia Kuha työskentelee apurahatutkijana Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Lähteet

Painetut alkuperäislähteet

Then Svenska Kyrkeordningen. Sven Kjöllnerström, toim. 1971 [1571]. *Den svenska kyrkeordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning*. Lund: Håkan Ohlssons Förlag.

Kircko-Laki ja Ordningi 1686. 1986 [1686]. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila & Martti Parvio toim. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Schmedeman, Johan. 1706. *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner ifrån åhr 1528 in til 1701*. Stockholm.

Elektroniset lähteet

Loppiaista ja helatorstaita koskeva selvitys (TYKAS 4.2). Lopullinen 13.8.2014.
[http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/78366D93B126509CC2257D380042F7CF/\\$file/ar_kipyhaselvitys.pdf](http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/78366D93B126509CC2257D380042F7CF/$file/ar_kipyhaselvitys.pdf) [Viitattu 1.6.2016]

Kirjallisuus

Burke, Peter. 1994 [1978]. *Popular Culture in Early Modern Europe*. Revised reprint. Cambridge: Scholar Press.

Eilola, Jari. 2003. *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Juva, Mikko. 1955. *Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)*. Varsinais-Suomen historia VII: 3-4. Turku: Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys ry.

Malmstedt, Göran. 2002. *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press.

Malmstedt, Göran. 1994. *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Pleijel, Hilding. 1970. *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm: Verbum.

Scribner, Robert W. 1997. Reformation and Desacralisation. From Sacramental World to Moralised Universe. In R. Po-Chia Hsia & R. W. Scribner, eds. *Problems in the Historical Anthropology of Early Modern Europe*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Scribner, Robert W. 1987. *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*. London and Ronceverte: The Hambledon Press.

Stark, Laura. 2002. *Peasants, Pilgrims and Sacred Promises. Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Asko. 1956. *Das Verhalten der Finnen in "heiligen" (pyhä) Situationen*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2010. *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Weikert, Monica. 2004. *I sjukdom och nöd. Offerkyrkoseden i Sverige från 1600-tal till 1800-tal*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Östling, Per-Anders. 2002. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser. En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. Uppsala: Uppsala universitet.